

U. Puckalanka

Zbiory kartograficzne Biblioteki Główniej UAM w Poznaniu

Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
Biblioteka 2/38, 172-179

1962

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

U. PUCKALANKA

ZBIORY KARTOGRAFICZNE BIBLIOTEKI GŁÓWNEJ UAM W POZNANIU

Zaczątek zbiorów kartograficznych Biblioteki Głównej UAM związany jest z powstaniem w 1902 r. dawniejszej „Kaiser Wilhelm-Bibliothek” (KWB), której zasoby tworzą podwalinę Biblioteki. Ówczesna KWB wchłonęła m.in. zbiory założonej w 1894 r. Biblioteki Krajowej (Landesbibliothek)¹, posiadającej w swych zbiorach księgozbiory regionalnych towarzystw naukowych, m.in. towarzystwa historycznego i przyrodniczego. Materiały kartograficzne (ujęte w katalogu głównym alfabetycznym i systematycznym)², których KWB posiadała niewielką ilość, a które częściowo zachowały się do czasów obecnych, to w przeważnie mapy XIX-wieczne, topograficzne, w różnych podziałkach, przedstawiające tereny Prus, bądź królestw i księstw zachodnioniemieckich. Pozostałe tereny Europy, czy innych części świata, reprezentowane były w tym okresie ubogo. Atlasy zaś, to ogólnogeograficzne atlasy świata z połowy XIX lub początków XX wieku. W ogóle zbiory miały charakter nowszych zbiorów, gdyż mapy czy atlasów dawnych (wydanych do r. 1800) posiadały wówczas zaledwie kilka egzemplarzy. Dział kartograficzny, nie wyodrębniony w tym czasie organizacyjnie z ogólnych zbiorów biblioteki, odzwierciedlał cele propagandowo-polityczne KWB³.

Następny okres w dziejach zbiorów kartograficznych związany był z objęciem Biblioteki w 1919 r. przez władze polskie i przekształceniem Biblioteki im. ces. Wilhelma na Bibliotekę Uniwersytecką, w związku z założeniem w Poznaniu Uniwersytetu⁴. Lata 1919 – 1939 nie przyniosły zmian organizacyjnych zbiorom kartograficznym. Materiały kartograficzne opracowywane w dalszym ciągu dorywczo, tj. o ile wchodziły one bieżąco do zbiorów ogólnych. Karty katalogowe wypisywano do katalogu głównego alfabetycznego i systematycznego. Jediną zmianą w opracowywaniu było przejście z tzw. sygnatury rzeczowej (będącej równocześnie inwentarzem zasobów i wskazówką miejsca przechowania w magazynie) na numery currenes ksiąg inwentarzowych zbiorów ogólnych. Nie zarezerwowano jednak pewnej ilości numerów wyłącznie dla zbiorów kartograficznych, lecz wpisywano je wśród innych zbiorów ogólnych.

Charakter materiałów nie uległ znacznym przeobrażeniom, pozostając nadal zbiorem nowszych okazów map bądź atlasów⁵. Przewagę stanowiły materiały XIX i XX-wieczne. Ilość jednak stale wzrastała⁶, zwłaszcza poprzez tzw. egzemplarz obowiązkowy druków. Tą drogą mogła wchłonąć Biblioteka całą ówczesną krajową produkcję kartograficzną.

Przejście Biblioteki w ręce polskie odbiło się również na temacie terytorialnym zbieranych materiałów. W latach 1919 – 1939 najczęściej uwagi poświęcono kartografii Polski bądź Wielkopolski, starając się uzupełnić lukę, wytworzoną na tym polu w okresie germanizacyjnego charakteru Biblioteki. W chwili wybuchu drugiej wojny światowej zbiory kartograficzne posiadały 52 atlasy oraz 5800 map⁷.

Lata okupacji niemieckiej nie wywarły na zbiorach kartograficznych specjalnego piętna pod względem organizacyjnym. Wpływy opracowywane dorywczo, wraz z innymi bieżącymi wpływami ogólnymi, uwidaczniając ich zasoby w katalogu głównym. Pod względem treści i obszaru, przedstawionego w materiałach kartograficznych, ponownie uwidoczniły się tendencje germanizacyjne.

Przełomowymi w dziejach zbiorów kartograficznych były lata 1945 – 1949. Biblioteka stała się znów biblioteką polską, uniwersytecką. Pierwsze lata po drugiej wojnie światowej pozwoliły jej, dzięki na dużą skalę zakrojonej akcji zabezpieczenia, na zgromadzenie dość bogatych zbiorów specjalnych, w tym i kartograficznych⁸. Zbiory kartograficzne wzbogaciły się pięknymi i cennymi obiektami map i atlasów zabytkowych, tj. wydanych do 1800 r. Dział ten przez szereg lat, istnienia Biblioteki mało ciekawy i niewielki, rozszerzył się znacznie i góruje pod względem ilościowym i jakościowym nad zbiorami z tej dziedziny innych bibliotek poznańskich.

Zmieniły się również ramy organizacyjne zbiorów kartograficznych. W pierwszych latach powojennych były one jeszcze opracowywane dorywczo, łącznie z innymi bieżącymi wpływami ogólnymi⁹. Ze względu na zgromadzenie, dzięki akcji zabezpieczenia, większej ilości materiałów, które wymagały opracowania, utworzono z dniem 1 IV 1949 – w ramach Oddziału Zbiorów Specjalnych – Referat Kartograficzny¹⁰. Z tą chwilą wszelkie sprawy organizacyjne zbiorów kartograficznych, jak gromadzenie, opracowywane, nadzór nad magazynowaniem oraz konserwacją, spoczęły w ręku kierownictwa Referatu.

W latach 1949 – 1958 skupiono uwagę przede wszystkim na porządkowaniu zbiorów zabezpieczonych i ich katalogowaniu, gdyż wpływ drogą egzemplarza obowiązkowego, kupna czy darów był nikły. Karty katalogowe wypisywano dla katalogu głównego alfabetycznego i systematycznego. W katalogu systematycznym zastosowano podział formalny zbiorów (atlasy, mapy luźne), a w obrębie podziału formalnego wzięto pod uwagę moment terytorialny.

Własny inwentarz wyłącznie dla obiektów kartograficznych otrzymał Referat w r. 1953¹¹.

W r. 1958 przeszedł Referat reorganizację na skutek zmian personalnych¹².

Referat Kartograficzny zajmuje samodzielną Pracownię. Ponieważ dotychczas ujmowano zbiory kartograficzne wyłącznie w katalogu głównym Biblioteki, wyłoniła się potrzeba założenia katalogu specjalnego, który mieściłby się w Pracowni. Pracę nad tym katalogiem zapoczątkowano w r. 1959, wpisując karty (formatu międzynarodowego wg „Przepisów tymczasowych katalogowania i inwentaryzacji zbiorów kartograficznych” A. Drozdowskiej¹⁸, dla zbiorów opracowywanych bieżąco oraz retrospektywnie według kart katalogu systematycznego. Retrospektywnie ujmuje się w pierwszej kolejności mapy odnoszące się do terenu Polski i Wielkopolski. Układ katalogu jest krzyżowy, rzeczowo-alfabetyczny, a podstawę jego stanowi temat terytorialny, tj. nazwa geograficzna obszaru¹⁴.

Obecnie więc, aż do momentu całkowitego ujęcia opracowanych zbiorów w katalogu specjalnym, wypisuje się karty dla katalogu głównego i specjalnego.

Katalog specjalny oraz księgozbiór podręczny Pracowni stanowią nieodzowną pomoc przy opracowywaniu zbiorów oraz w służbie informacyjnej Referatu. Prace nad całkowitym ujęciem materiałów kartograficznych w katalogu specjalnym potrwają jeszcze pewien czas, natomiast księgozbiór podręczny jest już dość dobrze skompletowany. Obejmuje on w chwili obecnej 207 dzieł w 323 woluminach a ujęty jest w katalogu alfabetycznym w Pracowni oraz katalogu księgozbiorów podręcznych Biblioteki. Główny nacisk przy kompletowaniu księgozbioru położono na bibliografię kartograficzną i geograficzną międzynarodową i polską, katalogi zbiorów kartograficznych polskich i obcych, publikacje dotyczące historii kartografii (zwłaszcza polskiej), czasopisma i wydawnictwa seryjne kartograficzne, słowniki geograficzne, kartograficzne i językowe oraz atlasy (w wyborze). Specjalną uwagę zwrócono na dział dotyczący prac omawiających zagadnienia związane z gromadzeniem, opracowaniem i udostępnianiem zbiorów kartograficznych w bibliotekach. Dla tego działu prowadzono w Pracowni w r. 1956 oddzielną kartotekę dokumentacyjną¹⁵.

W chwili obecnej zbiór kartograficzny liczy 645 atlasów oraz 10 018 map opracowanych. W ostatnim okresie powojennym najwięcej obiektów wpływa ze zbiorów zabezpieczonych. Egzemplarz obowiązkowy druków zasila zbiory produkują krajową. Najmniejszy wpływ zaznacza się drogą kupna, darów, czy wymiany. Przy kupnie nowych obiektów zwraca się szczególną uwagę na egzemplarze dotyczące regionu wielkopolskiego oraz Polski.

Chronologiczny zasięg zbiorów jest bardzo szeroki. Reprezentowane są obiekty mapowe, bądź atlasowe od XVI do XX wieku¹⁶. Zasięg terytorialny przedstawia się następująco:

- a t l a s y** – ogólnogeograficzne świata różnych oficyn, czy firm wydawniczych, czy autorów od XVI do XX wieku;
 historyczne świata z XVIII lub XIX wieku (m.in. francuskie, niemieckie oraz badaczy polskich, których dzieła wydano najczęściej w Paryżu), z XX wieku reprezentowane są wydawnictwa polskie, radzieckie, czeskie, angielskie, amerykańskie, i niemieckie;
 regionalne atlasy dotyczą m.in. Polski, ZSRR, Czechosłowacji, Niemiec, USA;
 gospodarcze atlasy świata są wydawnictwami z drugiej połowy XX wieku;
- m a p y** – największy procent (ok. 55%) zajmują mapy z terenu Polski, z kolei mapy Europy i jej poszczególnych fragmentów (ok. 30%), następnie mapy Niemiec (ok. 10%) i tereny reszty świata (ok. 5%).

Szczegółowsza charakterystyka całości cennego i bogatego pod względem treści zbioru kartograficznego Biblioteki znajdzie się w oddzielnej informacji. Osobna też informacja będzie zawierała wykaz wszystkich map Polski z XVI wieku, które posiada Biblioteka. Na tym miejscu pragnę zwrócić uwagę na niektóre obiekty dotyczące Wielkopolski.

wiek XVII:

1. *Freudenhamer G.: Palatinatus Posnaniensis in Maiori Polonia primarii, nova delineatio.*

Mapa ta, pięknie zachowana, zawarta jest w atlasie J. Blacu'a: *Geographiae Blavianae volumen secundum...*, Amsterdam 1662.

wiek XVIII:

2. *Freudenhamer G.: Palatinatus Posnaniensis in Maiori Polonia primarii, nova delineatio...*, Amsterdam ok. 1720, P. Schenk, G. Valk. Egzemplarz różny topograficznie od poprzedniego, wykonany w większej podziatce.

3. *Sanson Nicolas d' Abbeville: Basse ou Grande Pologne, ou sont les palatinats de Posna, Calisch, Sirad, Lencici, Rava, Brest et Inowlocz...*, Paryż 1796.

4. *Güssefeld F. L.: Charte von Gros Polen, die Woiwodschaften Posen, Gnesen Kalisch...*, Norymberga 1791.

5. *Sotzmann D.F.: Karte von Gross Polen zwischen der Netze, Oder, Pilitz und Weichsel... nach einer Aufnahme vom Jahre 1772 verjüngt...* Berlin 1791.

6. *Karte von Gross-Polen enthaltend A die Woiwodschaften Posen B Gnesen, C Kalisch D Sieradien E Land Wielun...*ok. 1:1 000 000, Berlin 1793.

7. Hopfgarten v. Sotzmann D.F.: Atlas von dem zu Südproussen gehörigen Posener Kammer Departement in 18 Blättern..., Berlin 1799.

wiek XIX:

8. Gilly: Spezial Karte von Südproussen...ok. 1:115 000, Berlin 1802 – 1803. Mapa składa się z 13 arkuszy zaopatrzonych w autograf J.H. Dąbrowskiego.

9. Peschel E.: General-Karte von dem Regierungs-Departement Posen im Grossherzogthum Posen... 1:150 000, b.m. 1821, ark. 17.

10. Rosenthal M.C.: Charte vom Grossherzogthum Posen. Mit einer Eintheilung in Regiengsbezirke und Kreise...ok. 1:500 000. Norymberga 1841.

11. Münchow v.: Karte des Grossherzogthums Posen in physischer, topographischer u. administrativer Hinsicht...o.: 1:400 000, Poznań 1848.

Mapa ta składa się z dwóch arkuszy, z których jeden obejmuje „Regierungsbezirk Posen” a drugi „Regierungsbezirk Bromberg”.

12. Kurnatowski W.: Mapa Wielkiego Księstwa Poznańskiego... 1: 400 000, Poznań 1861.

13. Karte der Kreise der Provinz Posen... 1: 100 000, Bydgoszcz 1889. Mapę tę wydano jako „Anhang zum Ortschaftsverzeichniss für die Provinz Posen von Hermanu Piesinski”. Składa się ona z 13 arkuszy.

14. Handtke F.: Provinz Posen. 1:500 000, Głogów ok. 1891.

Wszystkie te jedno- lub wieloarkuszowe mapy mogą oddać znaczne usługi badaczom, zajmującym się dokumentacją regionu wielkopolskiego. Należy przy tym zachować większą ostrożność przy posługiwaniu się źródłami kartograficznymi z XVII czy XVIII wieku, ze względu na ich mniejszą precyzję kartograficzną.

Pragnę jeszcze zwrócić uwagę na kilka wieloarkuszowych map Polski z XVIII i XIX wieku. Mogą one służyć jako uzupełniający materiał do powyżej wymienionych.

wiek XVIII:

15. Kanter J.J.: Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae, provinciarum foederata... 1:675 000, Królewiec 1770.

Dobrze zachowana mapa w 16 arkuszach posiada kartę tytułową pięknie rytowaną przez gdańskiego rytownika Daniela Chodowieckiego.

16. Pfan P.T.: Regni Poloniae Magni Ducatus Lithuaniae nova mappa geographica... 1:525 000, Berlin 1770, ark. 25.

17. Rizzi-Zannoni G.A.: Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats ok. 1:692 000, Londyn 1772, ark. 25.

18. Sotzmann D.F.: Grenzkarte der Preussischen, Russischen und Oestreichischen Monarchien in 16 Blättern..., Berlin 1796.

wiek XIX:

19. Streit F.W.: Topographisch militärische Charte von den Königreichen Preussen und Polen und dem Grossherzogthum Posen in 85 Sektionen..., Weimar 1814.

20. Nordmann A.P.H.: Carte des vormaligen ganzen Königreichs Pohlen nach seiner demaligen Eintheilung...ok. 1:880 000, Wiedeń 1830.

Wyróżnić można jeszcze następujące pozycje z XIX wieku, które również oddadzą usługi przy dokumentacji kartograficznej regionu:

21. Rendziny S.: Carte von Polen u. einen grossen Theil der angrenzenden Laender..., Wiedeń 1810.

22. Engelhardt F.B.: Karte von dem Koenigreich Polen, Gross-Herzogthum Posen in 4 Sectionen... hrsg. im Jahr 1812... berichtigt 1816, Berlin 1816.

23. Chodźko L.: Carte générale, routiere historique et statistique des états de l'ancienne Rep. de Pologne...ok. 1:3000 000, Paryż 1846.

Drugi egzemplarz pochodzi z 1865 r.

24. Dufour A.H., Wrotnowski F.: Atlas de l'ancienne Pologne... Paryż 1850.

25. Chrzanowski W.: Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami... 1:300 000; Paryż 1959 (Egz. niekompletny, brakują arkusze nr 27 i 32).

Przy rekonstrukcji podziałów administracyjnych Wielkopolski ważnym źródłem dla połowy XIX wieku będą niemieckie tzw. „Kreiskarten”. Np. Reymanna G.D. „Kreiskarten des Grossherzogthum Posen in 26 Blättern” wydane w Głogowie w latach 1850 – tych, Map tych, bądź wielobarwnych, bądź jednobarwnych, posiada Biblioteka kilka kompletów. Inym tego typu materiałem są niemieckie mapy topograficzne przeważnie w podziałce 1:200 000, wydane bądź w Głogowie (wyd. G.D. Reymanna i C.W. Oesfelda), bądź w Berlinie (wydawca – Kartographische Abteilung der Kgl. Preuss. Landesaufnahme). W ogóle Biblioteka posiada dość kompletny zbiór pruskich map topograficznych z drugiej połowy XIX i początków XX wieku.

Powyższy przegląd chronologiczny wybranych materiałów kartograficznych dotyczących Wielkopolski należy uzupełnić jeszcze kilkoma obiektami z XX wieku:

26. Słupski Z.S.: Mapa W.Ks. Poznańskiego z oznaczeniem – prócz 116 miast-655 wiejskich posiadłości pruskiej Komisji Kolonizacyjnej nabytych przez nią... od 1886 r. pod koniec 1906 r.... 1:5 000 000; Poznań 1908.

27. Słupski Z.S.: Wielkie Księstwo Poznańskie, Poznań 1911.

Jest to pierwsza część tomu I Atlasu ziem polskich. Składa się z 46 map.

28. Słupski Z.S.: Dawniej W.Ks. Poznańskie teraz województwo poznańskie... podług traktatu wersalskiego z dn. 28 czerwca 1919 r. ... 1:500 000, wyd. 2, Poznań 1921.

Materiałem porównawczym do mapy nr 26 będą mapy P. Langhansa z lat 1896–1905, obrazujące wyniki działalności tzw. „Ansiedelungs-Kommission für die Provinzen Westpreussen und Posen”. Mapy te wydano w podziałce 1:500 000 w znanej firmie wydawniczej kartograficznej J. Perthesa w Gotha. Np.:

29. Langhans P.: Die Thätigkeit der Ansiedelungs-Kommission für die Provinzen Westpreussen und Posen. 1886 – 1896... 1:500 000, Gotha 1896.

Z lat 1920 do 1939 posiada Biblioteka szereg map topograficznych województwa poznańskiego (przeważnie w podziałce 1:300 000) różnych wydawców, np. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Połonieckiego, Rożynka, Instytutu Kartograficznego im. Romera. Ostatnią przed wybuchem drugiej wojny światowej zmianę podziału administracyjnego ilustruje:

30. Mapa województwa poznańskiego 1:300 000. Oprac. na podstawie nowego podziału administracyjnego obowiązującego od 1 kwietnia 1938 r., Poznań 1938.

Z okresu okupacji niemieckiej zachowało się szereg obiektów, ilustrujących m.in. podziały administracyjne, sieć drożną, gęstość zaludnienia tzw. Reichsgau Wartheland. Mapy te, wydane przeważnie w podziałce 1:300 000 lub 1:500 000 pochodzą z lat 1940 do 1943.

Najnowsze obiekty kartograficzne Wielkopolski wpływają do Referatu bieżąco drogą egzemplarza obowiązkowego druków. Materiały te są w przeważnie opracowane i wydane przez Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych w Warszawie.

Powyższe zestawienie sygnalizuje reprezentowane w zbiorach Biblioteki materiały kartograficzne dotyczące Wielkopolski. Obiekty te mogą oddać cenne usługi badaczom regionu, jako dodatkowe źródło dokumentacyjne.

PRZYPISY

¹ Focke R.: Die Kaiser Wilhelm-Bibliothek. Posen 1910 s. 2.

² Alkiewicz H.: Z dziejów Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1898 – 1918). Kronika miasta Poznania R. 25: 1957 nr 3 – 4 s. 66 i 67.

³ Die Begründung der Kaiser-Wilhelm-Bibliothek in Posen in den Jahren 1898 bis 1902. Dargestellt von der Verwaltung der Kaiser-Wilhelm-Bibliothek, Posen 1904. Por. też Chwałewik E.: Zbiory polskie... Warszawa 1916 s. 135.

⁴ Vrtel-Wierczyński St.: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu 1919 – 1929, Poznań 1929.

⁵ Olszewicz B.: Polskie zbiory kartograficzne. Polski Przegląd Kartograficzny T. 1:1924 nr. 7 – 8 s. 315.

- ⁶ Chwałewik E.: Zbiory polskie... T. 2, Warszawa 1927 s. 96.
- ⁷ Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu za lata 1945 – 1946. Poznań 1947 s. 72.
- ⁸ Świderski B.: Charakter i zadania Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Roczniki Biblioteczne R. 3: 1959 z. 1 – 2 s. 181 – 182.
- ⁹ Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu za lata 1945 – 1946. Poznań 1947. s. 86 oraz za rok 1947. Poznań 1948 s. 53.
- ¹⁰ Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu za rok 1949. Poznań 1950 s. 27 55 – 56.
- ¹¹ Sprawozdanie Biblioteki Głównej Uniwersytetu Poznańskiego za rok 1953. Poznań, 1954 s. 56.
- ¹² Sprawozdanie Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok 1958. Poznań 1959 s. 11, 81.
- ¹³ Przepisy tymczasowe katalogowania i inwentaryzacji zbiorów kartograficznych. Opr. A. Drozdowska. Biuletyn Geograficzny Z. 11. Warszawa 1954.
- ¹⁴ Przepisy tymczasowe... op. cit. s. 8-9.
- Por. też Grycz J.: Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie. Wrocław 1951 s. 211 i nast.
- ¹⁵ Sprawozdanie Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok 1956. Poznań 1957 s. 35.
- ¹⁶ Szulc-Golska B.: Oddział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Głównej UAM w Poznaniu. Bibliotekarz R. 27: 1960 nr 11 – 12 s. 355.